

МОНГОЛ УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН СОНГУУЛИЙН ТОГТОЛЦООНЫ УЛС ТӨР, ЭРХ ЗҮЙН ТҮҮХЭН ШИНЖИЛГЭЭ /1992-2020/

ЭГЭРЭЛТ-ОД

УЛС ТӨР СУДЛААЧ, ДОКТОР
МУВИС-ИЙН НХУС-ИЙН НИЙГМИЙН УХААНЫ ТЭНХИМИЙН БАГШ

СУДАЛГААНЫ ТАЙЛАНГИЙН ТӨСӨЛ
2021 ОН

UIN.MN
СУДАЛГААНЫ САН

© Энэхүү бүтээлийг америкийн ард түмний дэмжлэгээс бүрдсэн АНУ-ын Олон улсын хөгжлийн агентлагийн тусламжтай, Бүгд найрамдахчуудын олон улсын хүрээлэн, Азийн сангийн хамтран хэрэгжүүлж буй “Залуучууд, эмэгтэйчүүдийн сонгууль, улс төрийн оролцоог идэвхжүүлэх нь” хөтөлбөрийн хүрээнд бүтээв.

Бүтээлд илэрхийлэгдсэн үзэл санаанууд нь уг бүтээлийн зохиогчдын үзэл санаа бөгөөд АНУ-ын Засгийн газар, эсхүл дээрх агентлаг, хүрээлэн, сангийн албан ёсны байр суурь биш болно.

USAID
FROM THE AMERICAN PEOPLE

The Asia Foundation

АГУУЛГЫН ТОВЬЁГ

ТОВЧИЛСОН ҮГИЙН ЖАГСААЛТ	2
ЗУРГИЙН ЖАГСААЛТ	3
ХҮСНЭГТИЙН ЖАГСААЛТ	4
ХУРААНГУЙ.....	5
ОРШИЛ	5
СОНГУУЛИЙН ТОГТОЛЦООНЫ ОНОЛ, АРГА ЗҮЙ.	6
УИХ-ЫН СОНГУУЛИЙН ТОГТОЛЦОО, ЭРХ ЗҮЙН ОРЧИН	9
Нэг. Институтийн төлөвшил.....	12
Хоёр. Сонгогчдын оролцоо.....	13
Гурав. Сонгогчдын төлөөлөл.....	14
Дөрөв. Сонгуулийн санхүүжилт.....	16
СОНГУУЛИЙН ТОГТОЛЦООНЫ ШИНЭТГЭЛ ХИЙХ САНААЧИЛГА.....	17
Нэг. Институтийг төлөвшүүлэх.....	20
Хоёр. Ил тод байх.....	21
Гурав. Оролцоог хангах.....	21
ДҮГНЭЛТ.....	23
АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ	24

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

ТОВЧИЛСОН ҮГИЙН ЖАГСААЛТ

УИХ	Улсын Их Хурал
ҮХЦ	Үндсэн Хуулийн Цэц
МУИХСТХ	Монгол Улсын Их Хурлын Сонгуулийн Тухай Хууль
МАН	Монгол Ардын Нам
АН	Ардчилсан Нам
МАХН	Монгол Ардын Хувьсгалт Нам
МоАН	Монголын Ардчилсан Нам
МЧХН	Монголын Чөлөөт Хөдөлмөрийн Нам
БНН	Бүгд Найрамдах Нам
НН	Нэгдсэн Нам
МСМН	Монголын Ардчилсан Сэргэн Мандалтын Нам
МУАН	Монголын Үндэсний Ардчилсан Нам
МСДН	Монголын Социал Демократ Нам
МШАН	Монголын Шашинтны Ардчилсан Нам
МУНН	Монголын Уламжлалын Нэгдсэн Нам
НҮБ	Нэгдсэн Үндэсний Байгууллага
НҮБХХ	Нэгдсэн Үндэсний Байгууллагын Хөгжлийн Хөтөлбөр

ОИХ.МН
СУДАЛГААНЫ САН

ЗУРГИЙН ЖАГСААЛТ

Зураг 1. Улс орнуудын сонгуулийн тогтолцоо	8
Зураг 2. УИХ-ын сонгуулийн хуулиуд ба тогтолцооны өөрчлөлтүүд	11
Зураг 3. УИХ-д туссан сонгогчдын санал	14
Зураг 4. Улсын хэмжээнд намуудын дэмжлэг	16

ХҮСНЭГТИЙН ЖАГСААЛТ

Хүснэгт 1. Мажоритар тогтолцооны давуу ба сул тал.....	8
Хүснэгт 2. Пропорциональ тогтолцооны давуу ба сул тал.....	9
Хүснэгт 3. УИХ-д сонгогдсон нам, бие даагчдын суудлын тоо.....	12
Хүснэгт 4. Сонгогчдын оролцоо.....	13
Хүснэгт 5. Сонгогчдын дэмжлэг ба УИХ дахь суудал.....	15

ХУРААНГУЙ

Абстракт: Энэ өгүүлэл нь 1992 оноос хойших УИХ-ын сонгуулиудад хэрэглэсэн сонгуулийн тогтолцоо, сонголт, нийгэм, улс төрийн үр дагаварт шинжилгээ хийлээ. Тодруулбал, Монголын улс төрд нэг нам давамгайлсан намын систем тогтож, сонгогчдын улс төрийн боловсролд ахиц гараагүй, сонгогчдын санал гээгдэж, сонгогчдын улс төрийн оролцоо, төлөөлөл буурч, улс төрд мөнгө нөлөөлж буй нь сонгуулийн тогтолцооны үр дагавар гэсэн таамаглалыг сонгуулийн нээлттэй өгөгдлийг санд тулгуурлан шалгалаа. Иймээс цаашид Монголд Улс төрийн институтийг төлөвшүүлэх, ил тод байдлыг хангах, сонгогчдын оролцоо, төлөөллийг нэмэгдүүлэх, сонгуулийн санхүүжилтийг бууруулахад нөлөөлөх сонгуулийн тогтолцоо нь холимог болохыг тодорхойлж, зөвлөмж боловсруулсан юм.

Түлхүүр үг: Монгол Улс, УИХ, сонгуулийн систем, улс төрийн нам, сонгогчдын оролцоо, төлөөлөл, сонгуулийн санхүүжилт, нам, намын систем

ОРШИЛ

Монгол Улс 1990 онд нэг намтай авторитар улс төрийн тогтолцооноос олон намтай, хүний эрхийг хүндэтгэсэн, чөлөөт ардчилсан сонгуультай нээлттэй улс төрийн тогтолцоог сонгоод даруй 30 жил болжээ. Энэ хугацаанд парламентыг есөн удаа зохион байгуулсан. Харин 1992 онд шинэ Үндсэн хуулиа баталснаас хойш байнгын ажиллагаатай УИХ-ыг дөрвөн жил тутам нийт найман удаа сонгож байгуулаад байна. Гэвч сонгуулийн дүн парламент, улс төрийн нам¹, намын систем² сонгогчдын сэтгэл зүйд сөргөөр нөлөөлж³ иргэдийн улс төрийн намд итгэх итгэл суларч⁴, сонгуульд их мөнгө зарцуулсан нам, нэр дэвшигч ялалт байгуулахад нөлөөлдөг болжээ⁵. Үүний шалтгааныг УИХ-ын сонгуулийн мажоритар буюу олонх дийлэнхийн тогтолцоо гэж үзэж байна. Учир нь Монгол Улс 2012 оны сонгуульд ганц удаа сонгуулийн холимог тогтолцоог 48/28 буюу олонх дийлэнх давамгайлсан хувилбар, бусад долоон сонгуулийг олонх дийлэнхийн тогтолцоог дангаар нь ашиглаж иржээ.

Иймээс 1992 оноос хойших УИХ-ын сонгуулиудын нээлттэй өгөгдлийн сан, Монгол Улсын Үндсэн хууль, УИХ-ын сонгуулийн хуулиуд, ҮХЦ-ийн шийдвэр болон судалгааны бүтээл, зөвлөмжүүдийг судаллаа. Мөн сонгуулийн тогтолцооны өөрчлөлт, түүний нийгэм, улс төрийн үр дагаврыг улс төрийн системийн болон харьцуулсан аргаар

¹ Залуучуудын санал бодлын судалгаа. ОУБНХ. Улаанбаатар 2020 он.

https://www.iri.org/sites/default/files/mongolia_ned_youth_poll_2020_-_public_deck_mongolian_final.pdf

² Монголын намын системийн институтчлэл. Дефакто институт, КАС. Улаанбаатар 2020.

http://defacto.mn/wp-content/uploads/2020/09/instuchlel_tailanB5_ok%D0%9501.pdf

³ Сонгуулийн дараах олон нийтийн санал бодлын тандалтын судалгаа. 2016 оны 8 сарын 16-26.

https://www.iri.org/sites/default/files/wysiwyg/iri_mongolia_poll_-_august_2016_-_public_deck_mon.pdf

⁴ Улс төрийн намуудын төлөвшил, өнөөгийн нөхцөл байдал. Судалгааны тайлан. Монголын дипломатын академи. Улаанбаатар. 2019 он. <http://mirim.mn/wp-content/uploads/2020/02/Songuuli-Sudalgaanii-tailan-2019.pdf>

⁵ УИХ-д сонгогдсон 75 гишүүн бусад нэр дэвшигчээс 3.6 дахин их мөнгийг зарцуулжээ. <https://ikon.mn/n/1zyx>

судалж, Монголын улс төрийн орчинд тохирох, институтын төлөвшилт болон ардчиллын бэхжилтийг дэмжих сонгуулийн тогтолцоог санал болгох зорилгоор энэхүү судалгааг хийлээ.

СОНГУУЛИЙН ТОГТОЛЦООНЫ ОНОЛ, АРГА ЗҮЙ.

Санал хураалт явуулах замаар улс төрийн шийдвэр гаргах үйл явцыг сонгууль гэдэг⁶. Ардчилсан нийгэмд сонгогчдын оролцоо, төлөөллийг хангах нь нийгмийн зөвшилцөл юм. Сонгуулийн тогтолцоо гэж сонгогч хэдэн саналтай байх, саналаа хэнд өгөх, саналыг парламентад ямар аргаар суудал хуваарилах зэргийг багтаасан арга, дүрмийг хэлдэг.⁷ Дэлхий дээр сонгуулийн тогтолцооны үндсэн хоёр хэлбэр байдаг бөгөөд улс орнууд өөрийн орны улс төр, нийгмийн нөхцөлд тохируулан 150⁸ гаруй аргыг хэрэглэж байна. Сонгуулийн тогтолцоо нь дараах гурван гол үүргийг гүйцэтгэдэг. Нэгд сонгогчдын өгсөн саналд үндэслэн нам, нэр дэвшигчдийн суудлын тоог тогтоох, хоёрт иргэд сонгосон төлөөлөгчидтэйгөө хариуцлага тооцох хэрэгсэл, гуравт эрх мэдлийн төлөө өрсөлдөгчид сонгогчидтойгоо харьцах арга замыг сонгох хөшүүрэг болдог. Гэхдээ ихэнх судлаач сонгуулийн тогтолцоо нь сонгуулийг хэрхэн зохион байгуулахыг тодорхойлсон ерөнхий ойлголт бөгөөд тойрог ямар байх, сонгогч саналаа яаж өгөх, намуудын кампанит ажлын стратеги ямар байх, нэр дэвшигч хэн байх, намын бодлого ямар байх, сонгогчдын саналыг хэрхэн татах, авсан саналыг парламентад хуваарилах зэрэг олон асуудлыг багтаасан ойлголт гэж тайлбарладаг. Тиймээс сонгуулийн тогтолцоо бол өргөн хүрээтэй, улс төрийн тогтолцоонд нөлөөлдөг чухал асуудал юм.

Сонгуулийн тогтолцоог сонгохдоо дараах нийтлэг зарчмуудыг харгалзаж үзэхийг судлаачид санал болгодог. Тухайлбал, судлаач Б.Рейли⁹ сонгуулийн тогтолцоог сонгохдоо шударга төлөөллийг хангах; сонгуулийн үйл ажиллагаа иргэдэд хялбар, үр дүн нь утга учиртай байх; эв нэгдлийг хангах хөшүүрэг болох; тогтвортой, шуурхай ажиллагаатай Засгийн газар бүрдүүлэх; Засгийн газарт хариуцлага тооцох боломж; сонгогдсон төлөөлөгчидтэй хариуцлага тооцох боломж; улс төрийн намуудыг бэхжүүлэх; хууль тогтоох байгууллагад сөрөг хүчин байх, түүний хяналтыг дэмжих; сонгуулийн үйл явцыг тогтвортой байлгах; олон улсын стандартыг тус тус харгалзах зөв гэж гэж үзсэн. Харин судлаач Д.Хоровиц сонгуулийн тогтолцоо санал авах суудлын харьцаа, сонгогчдын өмнө хүлээх хариуцлага, Засгийн газрын тогтвортой байдал, сонгуульд ялагчийг хэрхэн тооцох, үндэстэн хоорондын болон шашин хоорондын эвлэрэл, цөөнхийн төлөөллийг дэмжих гэсэн зургаан зарчмыг харгалзаж үзэх ёстой¹⁰ гэж үзсэн.

⁶ Election. Britannica encyclopaedia. <https://www.britannica.com/topic/election-political-science>

⁷ Electoral system. Britannica encyclopaedia. <https://www.britannica.com/topic/electoral-system>

⁸ Ж.Бямбадорж. Сонгох эрх ба Монгол улсын сонгуулийн тогтолцоог шинэчлэх асуудал. Шинэ толь сэтгүүл. №28, 1998 он.

⁹ Б.Рейли. Монгол улсын сонгуулийн тогтолцооны шинэчлэл, тогтолцооны хувилбарууд. Монгол улс. НҮБХХ. 2010 он.

¹⁰ Donald L. Horowitz. Electoral systems and their goals: a primer for decision-makers. 2003 <https://aceproject.org/ero-en/topics/electoral-systems/E6ElectoralSystemsHorowitz.pdf>

Гэвч сонгуулийн тогтолцоо нь дээрх асуудлыг нэг дор бүрэн шийдэх боломжгүй. Учир нь сонгуулийн тогтолцоо бүр өөрийн давуу ба сул талуудтай. Иймээс ямар сонгуулийн тогтолцоог сонгох нь судалгаанд тулгуурласан улс төрийн шийдэл юм.

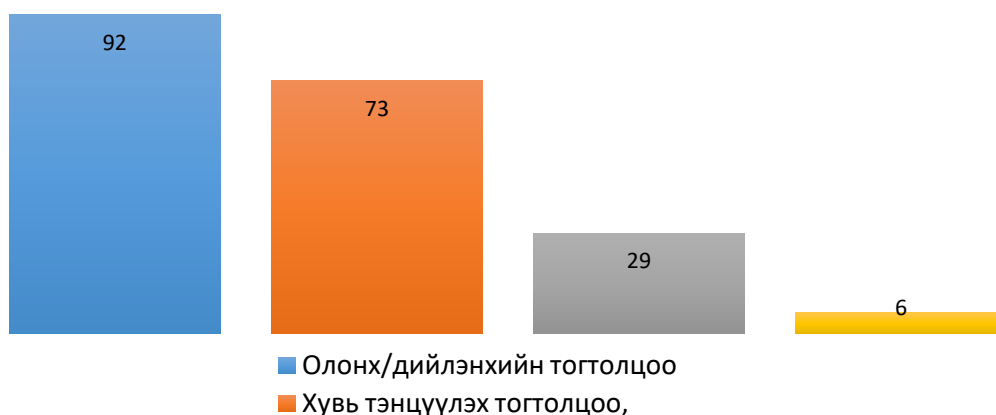
Улс төрийн шинжлэх ухаанд сонгуулийн тогтолцоог олонх, дийлэнхийн буюу ялагч бүхнийг авдаг **мажоритар**, хувь тэнцүүлэх буюу **пропорциональ** гэсэн хоёр үндсэн хэлбэртэй гэж үздэг. Гэхдээ сонгогчдын өгсөн саналыг нам, нэр дэвшигчийн хууль тогтоох байгууллагад авах суудлын тоонд хуваарилж байгаагаар нь олонх дийлэнхийн (*plurality/majority*), хувь тэнцүүлэх (*proportional-PR*), *холимог (mixed), бусад*¹¹ хэмээн ангилж болно.

1. *Олонх дийлэнхийн тогтолцоо.* Энэ тогтолцоо нь түгээмэл хэрэглэдэг таван хувилбартай бөгөөд олонхын (*plurality*) буюу нэр дэвшигчдээс хамгийн олон санал авсан хүн ялах дүрэмтэй харьцангуй олонхын (*First past the post-FPTP*), багц саналын (*Block voting-BV*), мажоритар буюу үнэмлэхүй олонхын гэж нийт хүчинтэй саналын талаас илүү хувийг авсан нэр дэвшигч ялах дүрэм үйлчилдэг хоёр шаттай тогтолцоо (*Two round-TRS*), алтернатив (*Alternative vote-AV*) болон намын багц санал (*Party block vote-PBV*) тогтолцоо тус тус багтана.
2. *Хувь тэнцүүлэх тогтолцоо.* Хувь тэнцүүлэх тогтолцооны зорилго нь намын авсан саналыг хууль тогтоох байгууллагын суудалд зориудаар хувь тэнцүүлэн хөрвүүлэхэд оршдог. Хувь тэнцүүлэх тогтолцооны үндсэн хоёр хувилбарт намын жагсаалт (*List PR*), шилжих дан санал (*Single transposable vote-STV*) тогтолцоо тус тус орно. Эдгээр бүх хувилбарт улс нэг тойргоор сонгуулийг зохион байгуулдаг.
3. *Холимог тогтолцоо.* Холимог тогтолцоог олонх дийлэнх болон хувь тэнцүүлэх тогтолцооны аль алиных нь эерэг шинжүүдийг нэгтгэх оролдлого хэмээн ойлгож болно. Холимог тогтолцоо нь өөр өөр томъёололтой сонгуулийн хоёр тогтолцоог зэрэгцүүлсэн (*Paralell system-PS*) болон холимог (*Mixed Member Proportional-MMP*) гэсэн хувилбартай. Үүнд санал өгөх сонгогчид ижил байх бөгөөд төлөөлөгчдийг гол төлөв нэг мандаттай тойрог бүхий харьцангуй олонхын болон намын жагсаалтаар санал хураах хувь тэнцүүлэх системийг хослуулан сонгодог.
4. *Бусад.* Сонгуулийн олонх/дийлэнх болон хувь тэнцүүлэх аргуудаас өөр үл шилжих дан санал (*Single non-transferable vote-SNTV*), хязгаарлагдмал санал (*Limited vote-LV*), борда санал (*Borda count-BC*) гэсэн аргуудыг хэлдэг.

¹¹ Electoral system (ACE project) <https://aceproject.org/ace-en/topics/es/esd/esd01/esd01c/default>

Зураг 1. Улс орнуудын сонгуулийн тогтолцоо¹²

Улс орнуудын 46 хувь нь олонх/дийлэнхийн тогтолцоо, 36 хувь нь хувь тэнцүүлэх тогтолцоо, 15 хувь нь холимог тогтолцоо, гурван хувь нь бусад гэсэн тогтолцоог тус тус ашиглаж байна.

Сонгуулийн аль нэг тогтолцоо, ямар нэг улсад яв цав тохирох боломжгүй гэж дээр өгүүлсэн. Учир нь тогтолцоо бүр давуу болон сул талтай. Сонгуулийн олонх дийлэнхийн болон хувь тэнцүүлэх гэсэн үндсэн хоёр тогтолцоо дараах давуу болон сул талтай.

Хүснэгт 1. Мажоритар тогтолцооны давуу ба сул тал

Давуу тал	Сул тал
<ul style="list-style-type: none"> Энгийн ойлгомжтой Тогтвортой Засгийн газар Шууд сонгох Тойргийн сонгогчдын хариуцлага Намуудыг цөөрүүлдэг 	<ul style="list-style-type: none"> Санал гээгддэг Цөөн төлөөллөөр олонх болдог Саналын жин нөлөөлөл алдагддаг Популистууд гарах Парламентч тойргийн сонгогчдоос хараат Нутгархаг сэтгэл зүй Намын сахилга хариуцлага сулардаг

¹² Electoral system. ACE project <https://aceproject.org/ace-en/topics/es/esd/default>

Хүснэгт 2. Пропорциональ тогтолцооны давуу ба сул тал

Давуу тал	Сул тал
<ul style="list-style-type: none"> ■ Санал гээгддэггүй ■ Саналын төлөөлөл алдагддаггүй ■ Улс төрийн хүчний зохистой харьцаа хангагддаг ■ Парламент ёс хөгжих ■ Намуудын төлөвшилд сайн нөлөөтэй ■ Хариуцлага хүлээх субъект тодорхой ■ Улс төрийн соёл боловсролын өндөр төвшин 	<ul style="list-style-type: none"> ■ Хэт олон сул нам бий болох ■ Жижиг намууд парламентад орж ирэх ■ Тогтворгүй Засгийн газар ■ Бие даасан нэр дэвшигчдэд халгаатай ■ Намчирхах сэтгэлзүй нэмэгдэх ■ Орон нутгийн төлөөлөл, ашиг сонирхлыг хангах чадвар сул ■ Сонгогчдоос гишүүнд хяналт тавих боломж сул

Аливаа улс орон өөрийн улс төрийн тогтолцоо, институтын төлөвшил, сонгогчдын боловсрол зэрэг асуудлыг сайтар судалж байж өөрт тохирсон сонгуулийн тогтолцоог сонгох учиртай. Учир нь ардчилал хөгжих, эсэх нь сонгуулийн тогтолцоогоо зөв сонгосон, эсэх, сонгуулийн хуулиа сайн боловсруулсан, эсэх, сонгуулиа хуулийн хүрээнд зохион байгуулж чадсан, эсэхээс шууд хамаардаг. Өөрөөр хэлбэл, сонгуулийн ямар тогтолцоо сонгохоос шалтгаалж нам, намын систем, парламент, Засгийн газар, сонгогчид төлөвшдөг, улмаар ардчилал тодорхойлогддог ажээ.

УИХ-ЫН СОНГУУЛИЙН ТОГТОЛЦОО, ЭРХ ЗҮЙН ОРЧИН

Монгол Улс чөлөөт, ардчилсан сонгуулийн гучин жилийн түүхтэй ч байнгын ажиллагаатай УИХ-ыг 1992 оноос хойш дөрвөн жил тутам бүх нийтийн санал хураалтаар сонгож байгуулж ирлээ. Сонгуульд 18-аас дээш насны сонгуулийн эрх бүхий иргэд оролцдог. Учир нь 1948 онд НҮБ-ын баталсан Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглалын 21.3 дугаар зүйлд “Ард түмний хүсэл зориг бол засаг төрийн үндэс мөн. Мөн хүсэл зориг нь бүх нийтэд сонгуулийн тэгш эрх эдлүүлэх үндсэн дээр санал хураалтыг нууцаар хураах, эсхүл саналаа чөлөөтэй гаргах явдлыг хангахуйц өөр бусад хэлбэрийг ашиглах замаар тогтмол, хуурамч бус сонгууль явуулахад илэрлээ олно”¹³ гэж заасан нь дэлхий нийтээр сонгох эрхийг хэрэгжүүлэх гол арга болсон юм.

1992 онд баталсан шинэ Үндсэн хуулийн 3.1 дүгээр зүйлд “Монгол Улсад засгийн бүх эрх ард түмний мэдэлд байна. Монголын ард түмэн төрийн үйл хэрэгт шууд оролцож, мөн сонгож байгуулсан төрийн эрх барих төлөөлөгчдийн байгууллагаараа уламжлан энэхүү эрхээ эдэлнэ”¹⁴ гэж хуульчилсан. Хожим УИХ 2003 онд “Монгол Улсад хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр”-ийн 2.2.1-д “Сонгуулийн тогтолцоо, үйл явцын журмыг иргэдийн бие даасан оролцоог хангаж, чадварлаг УИХ бүрдүүлэхэд

¹³ Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал. 1948 он. <https://www.legalinfo.mn/law/details/1271>

¹⁴ Монгол Улсын Үндсэн Хууль. 1992 он. <https://www.legalinfo.mn/law/details/367>

чиглүүлж боловсронгуй болгоно”¹⁵ гэж заасан. Гэвч сонгуулийн тогтолцоонд ахиц дэвшил гараагүй өнөөг хүрчээ.

Тодруулбал, өнгөрсөн хугацаанд Монгол Улс УИХ-ын сонгуулийн тогтолцоог 1992, 1996, 2005, 2011, 2015, 2016, 2019 онд нийт 7 удаа өөрчилжээ. Үүнээс тавыг нь хуулийг шинэчлэн найруулах, хоёрыг нь хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах замаар өөрчилж байжээ. Өөрчлөлт бүр ээлжит сонгуулийн өмнө байсан бөгөөд сонгуулийн хуулийг сайжруулах нэртэй эрх баригч намын улс төрийн бодлого байсан.

1. Анхны хууль¹⁶-ийг УИХ 1992 оны дөрөвдүгээр сарын 4-нд баталсан. Хуулийн 8.1 дүгээр зүйлд Монгол Улсын Их Хурлын 76 гишүүнийг олон мандаттай тойргоос сонгоно гэж заасан. Энэ нь сонгуулийн олонх дийлэнхийн тогтолцооны (Block voting) хувилбар юм. Хожим 1996 онд ээлжит сонгуулиас хоёр сарын өмнө уг хуулийн 8.1 дүгээр зүйлийг “сонгуулийг нэг мандат бүхий тойргоор зохион байгуулж явуулна” гэж өөрчилсөн нь сонгуулийн жижгэрүүлсэн нэг тойрог, нэг мандаттай (FPTP) тогтолцоо юм. Энэ тогтолцоог 1996, 2000, 2004 онд хэрэглэсэн байдаг.
2. Хоёр дахь хууль¹⁷-ийг УИХ 2005 оны арванхоёрдугаар сарын 29-нд баталсан. Хуулийн 4.2 дугаар зүйлд Монгол Улсын Их Хурлын 76 гишүүнийг олон мандаттай тойргоос сонгоно. 28.1 дүгээр зүйлд нь “Нам, эвсэл нь олон мандаттай тойрогт тухайн тойрогт ногдох мандатын тооноос илүүгүй хүний нэрийг дэвшүүлнэ” гэж заасан. Энэ нь 1992 онд хэрэглэсэнтэй ижил олонх дийлэнхийн тогтолцооны (Block voting) хувилбар бөгөөд Монгол Улс сонгуулийн тогтолцооны шинэтгэлээс ухарсан үйлдэл байсан.
3. Гурав дахь хууль¹⁸-ийг УИХ 2011 оны арванхоёрдугаар сарын 15-нд өдөр баталсан. Хуулийн 4.8 дугаар зүйлд “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Хорин нэгдүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасны дагуу Улсын Их Хуралд 76 гишүүнийг сонгоно”, 4.9 дүгээр зүйлд нь “Энэ хуульд заасан нэрийн жагсаалтын эхний 48-аас илүүгүй нэр дэвшигчийг сонгуулийн 26 тойргоос, 28-аас илүүгүй нэр дэвшигчийг улс төрийн намын жагсаалтаас тус тус сонгоно” гэж заажээ. Сонгуулийн энэ тогтолцоо нь олонх дийлэнхийн болон хувь тэнцүүлсэн тогтолцоог зэрэгцүүлэн (Paralell system) хэрэглэсэн анхны бөгөөд сүүлчийн тохиолдол байсан.
4. Дөрөв дэх хууль¹⁹-ийг УИХ 2015 оны арванхоёрдугаар сарын 25-нд баталсан. Энэ хууль нь УИХ, Ерөнхийлөгч болон орон нутгийн сонгуулийг нэг хуулиар зохицуулах оролдлого байсан бөгөөд сонгуулийн тогтолцооны хувьд өмнөх хуультай ижил 48/28 гэсэн холимог тогтолцоог дахин баталсан. Гэвч Үндсэн хуулийн Цэц 2016 оны дөрөвдүгээр сарын 22-ны 05-р тогтоолоор Сонгуулийн

¹⁵ Монгол Улсад хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр. 2003 он.

<https://www.legalinfo.mn/annex/details/3225?lawid=6265>

¹⁶ Монгол Улсын их хурлын сонгуулийн тухай хууль. 1992 он. <https://www.gec.gov.mn/>

¹⁷ Монгол Улсын их хурлын сонгуулийн тухай хууль. 2005 он. <https://www.gec.gov.mn/>

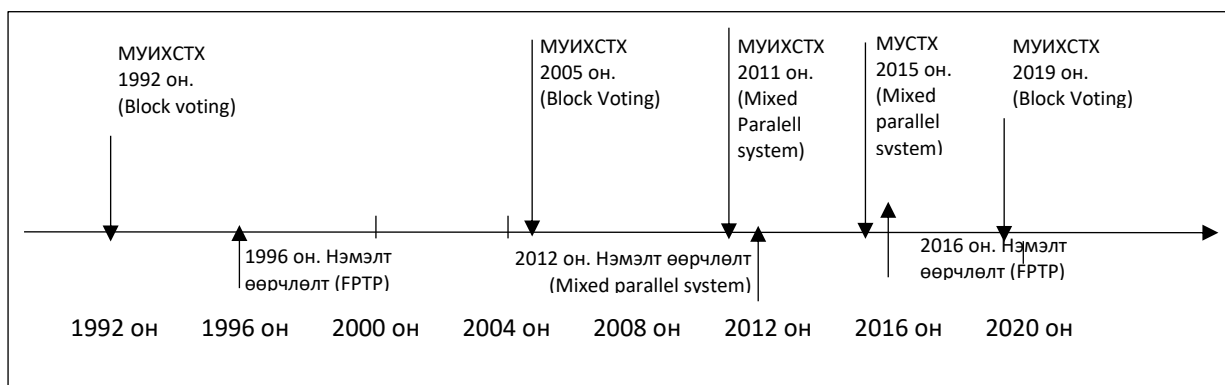
¹⁸ Монгол Улсын их хурлын сонгуулийн тухай хууль. 2011 он. <https://www.legalinfo.mn/law/details/351>

¹⁹ Сонгуулийн тухай хууль. 2015 он. <https://www.legalinfo.mn/law/details/12178>

хууль Үндсэн хууль зөрчсөн²⁰ гэж үзсэн тул УИХ уг тогтоолыг 2016 оны тавдугаар сарын 5-нд хэлэлцээд ээлжит сонгуулиас хоср сарын өмнө хуулийн 7.1 дэх заалтыг “Сонгууль нь олонхын /мажоритар/ тогтолцоотой байна” гэж өөрчилсөн.

5. Тав дахь хууль²¹-ийг УИХ 2019 оны арванхоёрдугаар сарын 20-нд баталсан. Хуулийн 4.3 дугаар зүйлд “Монгол Улсын Их Хурлын 76 гишүүнийг олон мандаттай тойргоос сонгоно” гэж заасан нь мөн л 1992, 2008 онд хэрэглэсэн олонх дийлэнхийн тогтолцооны олон мандатын том тойргийн (Block voting) хувилбарыг дахин хуульчилжээ.

Зураг 2. УИХ-ын сонгуулийн хуулиуд ба тогтолцооны өөрчлөлтүүд

Дээрх сонгуулийн хууль болон тогтолцооны өөрчлөлтүүдээс харахад Монгол Улс 1992 оноос хойш УИХ-ын сонгуулийг найман удаа зохион байгуулахдаа сонгуулийн олонх дийлэнхийн тогтолцооны нэг мандаттай жижиг тойргийн (FPTP) хувилбарыг 1996, 2000, 2004, 2016 онд, олон мандаттай томсгосон тойргийн (BV) хувилбарыг 1992, 2008, 2020 оны УИХ-ын сонгуулиудад хэрэглэжээ.

Харин түүхэндээ анх удаа 2012 онд сонгуулийн холимог тогтолцоог 48/28 хувилбараар хэрэглэсэн байна. Энэ нь УИХ-ын 76 мандатын 48-г олон мандаттай томсгосон мажоритар 26 тойргоос, 28 мандатыг улс нэг тойргоос намын жагсаалтаар сонгох холимог хувилбар юм. Угтаа энэ холимог хувилбар нь олонх дийлэнхийн тогтолцоог 63 хувиар, хувь тэнцүүлсэн тогтолцоог 37 хувиар зэрэгцүүлэн хэрэглэсэн байна. Өөрөөр хэлбэл, олонх дийлэнхийн болон хувь тэнцүүлэх тогтолцооны давуу болон сул талуудыг тэнцвэржүүлээгүй юм.

Мөн сонгуулийн холимог тогтолцоог сонгох улс төрийн шалтгаан нь 2008 оны УИХ-ын сонгуулийн дараах “7 сарын 1”-ны үйл явдал бөгөөд сонгуулийн дүнг эсэргүүцсэн улс төрийн жагсаал, түүний хохирол байсан. Үүний дараа УИХ-д олонхын суудалтай МАХН (одоогийн МАН) АН-тай хамтран “стандарт бус” эвслийн Засгийн

²⁰ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн 05 дугаар тогтоол.

<https://www.legalinfo.mn/law/details/11847?lawid=11847>

²¹ Монгол Улсын их хурлын сонгуулийн тухай хууль. 2019 он. <https://www.legalinfo.mn/law/details/14869>

газар байгуулан сонгогчдын санал ихээр гээгдэг олон мандаттай том тойргийн (BV) тогтолцоог хэрэглэхгүй байх, улс төрийн намуудыг төлөвшүүлэх, сонгуулийг мөнгөний нөлөөллөөс салгах, эмэгтэйчүүдийн оролцоо, төлөөллийг нэмэгдүүлэх зорилгоор холимог тогтолцоог баталсан юм.

Ямартаа ч 2012 оны УИХ-ын сонгуулиар сонгогчид мажоритар тойргийн нэр дэвшигч болон улс нэг тойрог гэсэн намын жагсаалтаас тус тус сонголт хийсэн, гадаадад оршин суугаа иргэд түүхэндээ анх удаа УИХ-ын сонгуульд оролцох эрх нээгдсэн, УИХ-д 11 эмэгтэй сонгогдож сонгогчдын оролцоо, төлөөлөл нэмэгдсэн зэрэг олон дэвшил гарсан байдаг.

Гэвч эрх баригч намуудын бодлогын бус, улс төрийн шийдвэрээр сонгуулийн тогтолцооны шинэтгэлээс ухарч, 2016 оны УИХ-ын сонгуулийг жижгэрүүлсэн нэг тойрог, нэг мандаттай (FPTP), 2020 оны УИХ-ын сонгуулийг олон мандаттай том тойргийн (BV) тогтолцоогоор зохион байгуулаад байна.

Дээрх сонгуулийн тогтолцооны өөрчлөлтүүд УИХ-ын сонгуулийн дүн, сонгогчдын оролцоо, төлөөлөл, сонгогчдын санал ба УИХ дахь суудлын тоо, сонгуулийн санхүүжилт зэрэг нь нийгэм, улс төрийн намд хэрхэн нөлөөлснийг судаллаа.

Нэг. Институтийн төлөвшил.

Сонгуулийн олонх дийлэнхийн тогтолцооны нэг онцлог нь зарим үед парламентад нэг нам давамгайлсан “супер мажоритар” олонх бүрдэх боломжийг олгодог. Өнгөрсөн сонгуулиудын дүнг харахад 1992, 2000, 2016, 2020 оны сонгуулиар УИХ-д МАН үнэмлэхүй олонхын суудал авсан байдаг.

Хүснэгт 3. УИХ-д сонгогдсон нам, бие даагчдын суудлын тоо²²

№	Сонгуулийн жил	МАН	АН	Бусад	Бие даагчид	Нийт
1	1992 он	70	5		1	76
2	1996 он	25	50		1	76
3	2000 он	72	1	1	2	76
4	2004 он	36	36		4	76
5	2008 он	45	28	2	1	76
6	2012 он	26	34	13	3	76
7	2016 он	65	9	2	1	76
8	2020 он	62	11	2	1	76

Дээрх хүснэгтийг харахад МАН найман удаагийн УИХ-ын сонгуулийн дөрөвт нь үнэмлэхүй олонх, хоёрт нь олонхын суудлыг авч засаглалыг хэрэгжүүлж байжээ. Үүнийг МАН-ын нүсэр бүтэц, олон гишүүнтэй уламжлалт тогтолцоотой холбож болох ч гол шалтгаан нь сонгуулийн олонх дийлэнхийн тогтолцоо гэж үзэж байна. Учир нь,

²² Sumati Luvsandende, (2018) Voters ‘voices II. Ulaanbaatar. 25p.

МАН 1992, 2008, 2020 онд олон мандаттай том тойргоор, 2000, 2016 онд нэг тойрог нэг мандаттай жижгэрүүлсэн тогтолцоонд тус тус ялалт байгуулжээ. 2012 оны УИХ-ын сонгуульд МАН 26 суудал авсан нь АН-ын сайнд биш, харин МАН-аас МАХН салсан, мөн сонгуулийн холимог тогтолцооноос үүдэн саналаа хувааж байжээ.

АН-ын хувьд 1996, 2004 оны УИХ-ын сонгуулийн нэг тойрог нэг мандаттай жижгэрүүлсэн тогтолцоонд бусад намтай эвсэж, ялалт байгуулсан. Эндээс харахад АН УИХ-ын сонгуульд амжилттай өрсөлдөх, олон суудал авах ганц боломж нь МАН-ын эсрэг хүчтэй эвсэл байгуулах бөгөөд энэ нь саналаа хуваахгүй байх боломж болж байна. Өөрөөр хэлбэл, АН УИХ-ын сонгуульд эвсэл байгуулж оролцсон үедээ л хүчтэй өрсөлдөгч болдог, бусад үед дандаа ялагддаг зүй тогтол харагдаж байна. Мөн өнөөдрийн АН нь сонгуулийн тогтолцооноос үүдэлтэй органик бус нэгдлүүдийн түүх байна. Тодруулбал, 1990 оны АИХ-ын сонгуулийн дараах МЧХН, БНН-ууд нэгдэж НН (Нэгдсэн нам), 1992 оны УИХ-ын сонгуулийн дараах МоАН, НН, МСМН, МҮДН-ууд нэгдэж МҮАН (Монголын Үндэсний Ардчилсан нам), 2000 оны УИХ-ын сонгуулийн дараах МҮАН, МСДН, МШАН, МУСМН, МоАН, МУНН²³ гэх нийт 12 намын нэгдэл юм. Нэгдэл бүр сонгуулийн олонх дийлэнхийн тогтолцооны шууд үр дагавар байсан. Энэ үзэгдлийг улс төрийн ухаанд М.Дювержигийн хууль²⁴-иар тайлбарладаг. Дювержигийн хуулиар сонгуулийн олонх дийлэнхийн тогтолцоо хоёр намын систем, хувь тэнцүүлсэн тогтолцоо нь плюраль намын систем төлөвшихөд нөлөөлдөг гэж үздэг.

2000 оны УИХ-ын сонгуулиас эхэлж улс төрийн гуравдагч хүчин сонгогдож эхэлсэн бөгөөд 2012 онд хамгийн олноор буюу 13 суудал авч байжээ.

Хоёр. Сонгогчдын оролцоо.

Сонгуулийн тогтолцооноос үүдэлтэй сонгогчдын оролцоо бүрэн хангагдахгүй байгаа, ялангуяа гадаадад оршин суугаа сонгогчид саналаа өгөх боломж олгохгүй байгаа нь ноцтой асуудал хэвээр байна.

Хүснэгт 4. Сонгогчдын оролцоо²⁵

№	СОНГУУЛЬ	СОНГУУЛИЙН НАСНЫ ИРГЭДИЙН ТОО	НЭРИЙН ЖАГСААЛТАД БИЧИГДСЭН СОНГОГЧИЙН ТОО	СОНГУУЛИЙН ИРЦ
1.	1992 он	1,202,704	1,085,129	95.6%
2.	1996 он	1,218,549	1,147,260	92.1%
3.	2000 он	1,364,862	1,247,033	82.4%
4.	2004 он	1,472,372	1,279,516	82.2%
5.	2008 он	1,607,825	1,542,617	76.46%
6.	2012 он	1,882,035	1,840,824	67.28%
7.	2016 он	1,998,823	1,911,047	73.58%
8.	2020 он		2,003,969	73.6%

²³ Монголын Ардчилсан нам. <https://mn.wikipedia.org/>

²⁴ Duverger's law. Oxford reference.

<https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803095737871>

²⁵ Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн дүн (1992-2016). Сонгуулийн Ерөнхий хороо. Улаанбаатар хот. 2017 он. 6 тал.

Дээрх хүснэгтээс харахад УИХ-ын сонгуулийн ирц буурах хандлагатай байна. Шалтгаан нь сонгуулийн олонх дийлэнхийн тогтолцоо бөгөөд энэ тогтолцоо тойрогт нэр дэвшигчдээс сонголт хийлгэдэг. Цаашид сонгогчид хүнийг биш, бодлого сонгодог тогтолцоонд шилжвэл хэн нэр дэвшихээс үл хамааран хөгжлийн бодлого сонгох, нам “бодлогын нам” болж төлөвших боломж бүрдэх юм.

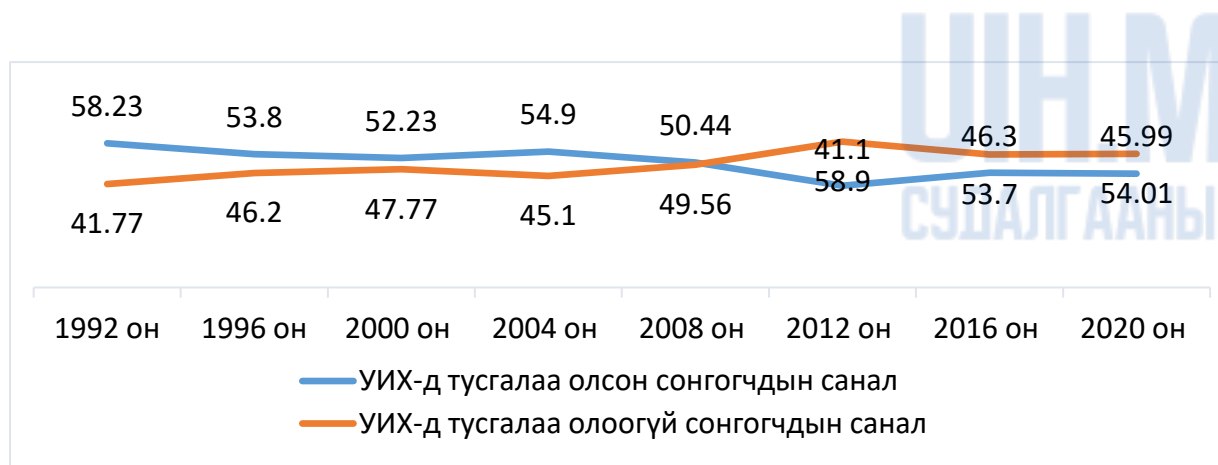
Мөн өнгөрсөн УИХ-ын сонгуулиудад сонгогчийн бүртгэлтэй холбоотой маргаан тасардаггүй. Учир нь сонгууль бүрд сонгогчийн нэрийн жагсаалтыг шинээр гаргадаг, сонгогчийн нэрийн жагсаалтаас хэдэн иргэн хуулийн дагуу хасагдсан тоо, гадаадад амьдарч буй иргэдийн тоо ил тод биш байсаар байна. Үүнийг мөн л сонгуулийн олонх дийлэнхийн тогтолцооны сул тал гэж үзэж байна. Тухайлбал, гадаадад ажиллаж, амьдарч байгаа сонгогчдын сонгох эрх нь өнөөдрийг хүртэл зөрчигдсөөр байна. Түүхэндээ ганц удаа 2012 оны УИХ-ын сонгуулийг сонгуулийн холимог тогтолцоогоор зохион байгуулахад гадаадад амьдарч буй сонгогчдын сонгох эрх нээгдсэн. Уг сонгуулиар гадаад дахь 39 дипломат төлөөлөгчийн газар санал хураалт зохион байгуулахад 4276 сонгогч бүртгүүлснээс 2779²⁶ сонгогч санал өгөх эрхээ эдэлсэн байдаг.

Мөн сонгуульд оролцохгүй байгаа иргэдийн ихэнх нь 40-өөс доош насны залуус²⁷ байгаа бөгөөд тэд сонгуульд оролцох сонирхолгүй, санал өгөөд ч нэмэргүй гэх хандлагатай байдаг нь сонгуулийн тогтолцооны сөрөг үр дагавар байна.

Гурав. Сонгогчдын төлөөлөл.

УИХ-ын легитим чанарыг нэмэгдүүлэхийн тулд аль болох сонгогчдын санал УИХ-д тусаж байх тогтолцоог сонгох хэрэгтэй. Гэтэл сонгуулийн олонх дийлэнхийн тогтолцооны сул тал нь цөөнхийн дэмжлэгтэйгээр парламент бүрдэж, сонгогчдын санал ихээр гээгдэхэд нөлөөлж байна.

Зураг 3. УИХ-д туссан сонгогчдын санал

²⁶ Монгол Улсын Их хурлын сонгуулийн дүн. (1992-2016 он) Сонгуулийн ерөнхий хороо. УБ.,2017.

<https://gec.gov.mn/>

²⁷ Улсын Их хурлын сонгуулийн санал хураалтын дүн шинжилгээ. ҮСХ. 2016 он. <http://1212.mn/>

1992-2004 оны УИХ-ын сонгууль хүртэл нийт сонгогчдын 52-58 хувийн саналаар УИХ бүрдэж байсан бол 2008 оноос хойш сонгогчдын 41-49 хувийн саналаар УИХ бүрдэж байжээ. Өөрөөр хэлбэл, УИХ-ын легитим чанар суларч байгааг харж байна.

Мөн сонгуулийн олонх дийлэнхийн тогтолцоо нь ялагч бүхнийг авдаг тул тухайн тойрогт мандатын тоогоор хамгийн олон санал авсан нэр дэвшигчийг ялсанд тооцдог. Бусад нэр дэвшигчийн санал орхигддог. Өөрөөр хэлбэл, УИХ-д нэр дэвшигчид цөөхөн саналаар сонгогдож суудлын тоо, сонгогчдын дэмжлэг хоёр зөрөх магадал их байдаг.

Хүснэгт 5. Сонгогчдын дэмжлэг ба УИХ дахь суудал

УИХ-ын сонгууль	МАН				Ардчилсан нам			
	Сонгогчдын дэмжлэг	УИХ дахь суудал		Зөрүү	Сонгогчдын дэмжлэг	УИХ дахь суудал		Зөрүү
1992 он	58.23%	70	92.1%	+33.9%	27.89%	5	6.6%	-21.3%
1996 он	40.49%	25	32.9%	-7.6%	47.92%	50	65.8%	+17.9%
2000 он	51.57%	72	94.7%	+43.2%	15.21%	1	1.3%	-13.9%
2004 он	49.08%	36	47.4%	-1.7%	45.27%	36	47.4%	+2.1%
2008 он	45.46%	45	59.2%	+13.8%	37.1%	28	36.8%	-0.3%
2012 он	33.59%	26	34.2%	+0.6%	35.93%	34	44.7%	+8.8%
2016 он	45.53%	65	85.5%	+40.0%	33.54%	9	11.8%	-21.7%
2020 он	45.19%	62	81.6%	+36.4%	24.31%	11	14.5%	-9.8%

Дээрх хүснэгтээс харахад сонгогчдын санал багахан савлахад УИХ-д МАН-ын төлөөлөл хэт өндөр болж байсан байна. Үүнд:

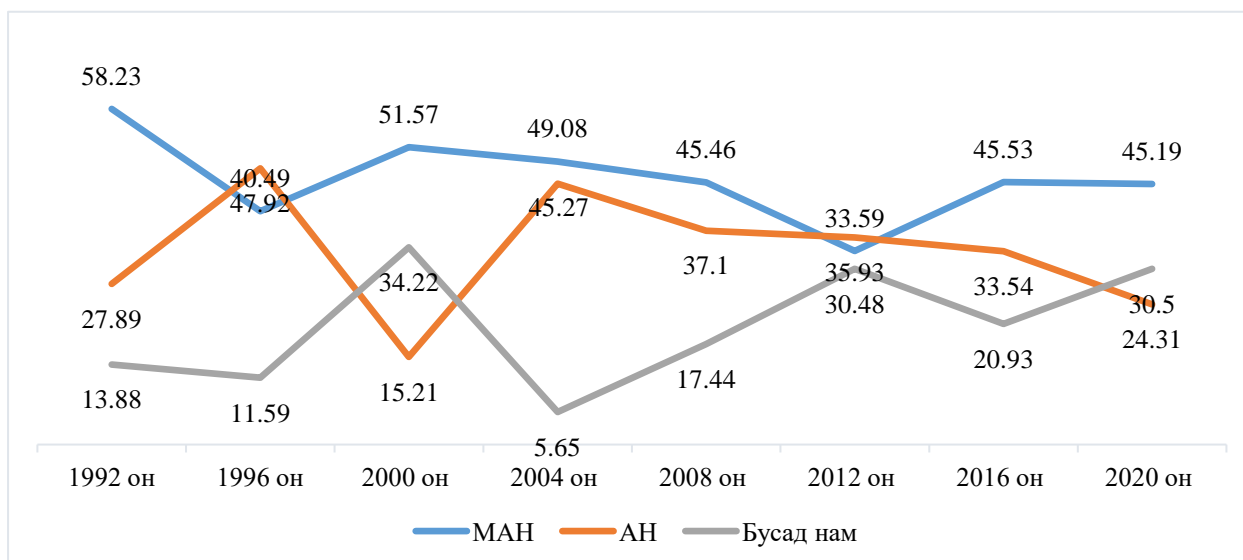
МАХН-ын (одоогийн МАН) хувьд 1992 оны УИХ-ын сонгуульд сонгогчдын 58.23 хувийн дэмжлэг авсан УИХ-ын нийт суудлын 92 хувийг эзэлж байсан байна. Мөн 2000 оны УИХ-ын сонгуульд сонгогчдын 51.57 хувийн дэмжлэг авсан ч УИХ-ын нийт суудлын 94.7 хувийг, 2016 оны УИХ-ын сонгуульд сонгогчдын 45.53 хувийн дэмжлэг авсан ч УИХ-ын нийт суудлын 85.2 хувийг, 2016 оны УИХ-ын сонгуульд сонгогчдын 45.19 хувийн дэмжлэг авсан ч УИХ-ын нийт суудлын 81.6 хувийг тус тус авч байжээ.

Харин АН-ыг дэмжсэн сонгогчид болон УИХ дахь суудлын зөрүү нь МАН-тай харьцуулахад бага байна.

Мөн МАН, АН, бусад намын сонгуулиар авсан дэмжлэг буюу намын бодит рейтинг урт хугацаандаа буурч байна. МАН-ын рейтинг 33-58 хувийн дэмжлэг авч байгаа бөгөөд дундаж рейтинг 46.14 хувь байна. Харин АН-ын рейтинг 15-47 хувь байсан бөгөөд дунджаар 33.39 хувийн дэмжлэгтэй бол бусад нам, бие даагчид дунджаар 19.38 хувьтай байна.

Зураг 4. Улсын хэмжээнд намуудын дэмжлэг

2020 оны УИХ-ын сонгуулийн дүнгээс харахад МАН, АН-ын рейтинг дунджаар 21 хувийн зөрүүтэй байгаа ч сонгуулийн тогтолцоо хэн ялалт байгуулахыг тодорхойлж байна. Сонгуулийн түүхийг харахад МАН нь АН-аас 1992 онд 30 хувь, 2000 онд 16 хувь илүү, 2004 онд дөрвөн хувь, 2008 онд найман хувь, 2016 онд 12 хувь, 2020 онд 11 хувиар тус тус илүү дэмжлэг авчээ. Харин АН нь МАН-аас 1996 онд 7 хувь, 2012 онд хоёр хувиар илүү дэмжлэг авч түүхэндээ хоёрхон удаа илүүрхэж байжээ. Гуравдагч хүчний дэмжлэг 2000, 2012 онд өсөж байсан бөгөөд сүүлийн гурван сонгууль дараалан тогтвортой байна.

Дөрөв. Сонгуулийн санхүүжилт.

Монгол Улсад УИХ-ын сонгуулийн зардал жилээс жилд сонгуулиас сонгуулийн хооронд нэмэгдэж байна. Тухайлбал, 1992 онд 137 сая, 1996 онд 209 сая, 2000 онд 1.841 сая, 2004 онд 1.558 сая²⁸, 2008 онд 7.9 тэрбум, 2012 онд 36.8 тэрбум²⁹, 2016 онд 34.4 тэрбум³⁰, 2020 онд 67.2 тэрбум нийт 75,4 тэрбум төгрөг³¹-ийг нам, эсвэл, нэр дэвшигчид тус тус зарцуулжээ.

Монгол Улс сонгуулийн зардлыг бууруулах зорилгоор УИХ-ын сонгуулийн тойрогт зарцуулах зардлын дээд хязгаарыг 2008 оноос хойш баталсан ч сонгуулийн зардал бодит байдал дээр буурахгүй байна. Ялангуяа сонгуулийн олон мандаттай том тойргийн тогтолцоотой 1992, 2008, 2020 онд сонгуулийн зардлыг огцом өсгөж иржээ.

²⁸ Сонгуулийн санхүүжилтийн үнэлгээний судалгаа. 2007 он. <https://www.sanal.mn/story/71/2008-05-27>

²⁹ Сонгуулийн санхүүжилт: асуудал ба шийдэл судалгаа. СБТ. 2015 он. <https://www.iaac.mn/>

³⁰ 2016 оны УИХ-ын сонгуулийн санхүүжилтийн мониторинг. ННФ. 2016 он. <https://sanal.mn/story/1050/2017-02-03>

³¹ Монгол Улсын Их хурлын 2020 оны ээлжит сонгуульд нэр дэвшигчдийн сонгуулийн зардлын тайлан. <https://audit.mn/?p=7174> УАГ. 2020 он. Монгол Улсын Их хурлын 2020 оны ээлжит сонгуульд оролцсон нам, эвслийн сонгуулийн зардлын тайлан УАГ. 2020 он <https://audit.mn/?p=9633>

Мөн заавал дурдах ёстой нэг зүйл бол дээрх сонгуулийн зардлын албан ёсны тоо нь бодит зардал биш байх магадлалтай. Учир нь нам, нэр дэвшигчдийн сонгуулийн зардал нуугдмал, санхүүжилт ил тод бус байгаа нь сонгуулийн олонх дийлэнхийн тогтолцооноос шууд хамааралтай бөгөөд нам, нэр дэвшигчийн өөрийгөө таниулах зорилготой сонгуулийн ба сонгуулийн бус үеийн зардал нэмэгдсээр байна. 2012 оны ээлжит сонгуулиас хойш сонгуулийн зардлын дээд хязгаарыг тогтоож эхэлсэн бөгөөд үүнийг санхүүжилтийг бууруулах хөшүүрэг гэж үзэж байсан. 2016 оны УИХ-ын ээлжит сонгуулийн жилд нам, эвслийнхийг 4.4 тэрбумаар тогтоож байсан бол 2020 оны ээлжит сонгуулийн зардлын дээд хэмжээг 5.9 тэрбумаар тогтоожээ. 2020 онд УИХ-ын сонгуульд 29 тойрогт нэр дэвшигчийн зардлыг 367 сая (Сүхбаатар аймаг)-аас 775 сая (Нийслэлийн Баянгол дүүрэг) байхаар тогтоосон³². Намууд 9.6 тэрбум төгрөг³³ зарцуулжээ. Гэвч зардлын дээд хязгаарыг тогтоох арга үр дүнгээ өгөхгүй, харин ч зардлаа нуух боломжийг олгосон.

Түүнчлэн 2004 оноос эхлэн сонгогчдын саналыг ил болон далд хэлбэрээр худалдаж авч байгаа бөгөөд 2011 оны УИХ-ын сонгуулийн тухай хуулиар сонгогчийн саналыг худалдаж авахыг хориглож эхэлсэн. Гэвч бодит байдал дээр нам, нэр дэвшигчид сонгогчдын зардлыг худалдаж авсаар байна. Үүнийг сонгуулийн олонх дийлэнхийн тогтолцооны сул тал гэж үзэж байна. Учир нь сонгуулийн эл тогтолцоо нь санхүүжилт шаарддаг, хамгийн их хөрөнгө зарцуулсан нь ялалт байгуулдаг улс төрийг тогтоожээ. Үүнийг 2020 оны УИХ-д сонгогдсон 75 гишүүний сонгуулийн нийт зардлаас харж болно. Учир нь тэдний сонгуулийн зардал нийтдээ 27.3 тэрбум төгрөг бөгөөд нийт зардлын 40 хувь байна. Өөрөөр хэлбэл, УИХ-д сонгогдсон нэр дэвшигчдийн сонгуулийн зардал дунджаар 363 сая төгрөг бол сонгогдож чадаагүй 469 нэр дэвшигчийн сонгуулийн зардал дунджаар 101 сая төгрөг байгаа буюу 3.6 дахин их мөнгө³⁴ байна. Энэ нь УИХ-д зөвхөн мөнгөтэй нам, нэр дэвшигч л сонгогдох боломж илүү байгааг нотлон харуулж байна.

Цаашид Монгол Улсын Их хурлын сонгуулийн олонх дийлэнхийн тогтолцоог өөрчлөхгүй бол төлөвшөөгүй улс төрийн намууд шударга бусаар өрсөлдөж, мөнгөтэй нам, нэр дэвшигч л сонгуульд ялж, улмаар сонгогчдын улс төр, намд итгэх итгэл буурч, аажимдаа ардчилсан тогтолцоонд сөргөөр нөлөөлөх бололтой.

СОНГУУЛИЙН ТОГТОЛЦООГ ШИНЭЧЛЭХ САНААЧИЛГА

Өнгөрсөн 30 жилийн хугацаанд УИХ-ын сонгуулийн тогтолцоог шинэчлэх, хувь тэнцүүлсэн тогтолцоог тодорхой хэмжээгээр хэрэглэж болох талаар саналууд нэлээд гарч, дотоод, гадаадын судлаачид Монголын улс төрийн онцлогт тохирсон дараах саналуудыг өгч байжээ. Үүнд.

³² Монгол Улсын Их хурлын сонгуулийн тойрогт нэр дэвшигчээс сонгуульд зарцуулах зардлын дээд хэмжээ. Монгол Улсын Үндэсний Аудиторын А/23 тоот тушаал. <https://news.mn/r/2267364/>

³³ Нам эвслийн сонгуулийн зардлыг 5,9 тэрбум байхаар тогтоолоо. <https://news.mn/r/2267364/>

³⁴ УИХ-д сонгогдсон 75 гишүүн бусад нэр дэвшигчээс 3.6 дахин их мөнгийг сонгуульд зарцуулжээ <https://ikon.mn/n/1zyx>

1. 1998 онд УИХ-ын дэд дарга Ж.Бямбадорж “1996 оны УИХ-ын сонгуульд хэрэглэсэн жижгэрүүлсэн нэг тойрог-нэг мандат (FPTP) тогтолцоо сонгогчдын хүсэл зоригийг хамгийн бага тусгасан, мөнгө нөлөө нэмэгдэж, УИХ дахь намын үүргийг сулруулж байна. Иймээс УИХ-ыг хувь тэнцүүлж (пропорциональ) сонгох аргаар бүрдүүлдэг тогтолцоонд шилжих шаардлагатай байна”³⁵ гэж байжээ. Тэрээр сонгуулийг улс нэг тойрог болгож зохион байгуулж, сонгогч дэмждэг нам, эсхүл тухайн намаас нэр дэвшигчийн төлөө саналаа өгнө. Нам, нэр дэвшигчийн төлөө зэрэг өгсөн ч болно. Дээрхийн алинаар нь өгсөн ч энэ саналыг тухайн намын төлөө өгсөн саналд тоолно. Харин нэг намын төлөө санал өгөөд өөр намын нэр дэвшигч, эсхүл бие даан нэр дэвшигчийн төлөө өгч болохгүй. Улсын хэмжээгээр намуудын төлөө өгсөн саналд нь хувь тэнцүүлж, Улсын Их Хурлын гишүүний суудлыг хуваарилна. Тухайн намд оногдсон суудалд тэр намаас нэр дэвшигчдийн хэнийг нь сонгох вэ гэдгийг нэр дэвшигчдийн сонгогдох дарааллын дагуу нам нь биш, сонгогч шийдвэрлэж байгаа хэрэг юм. Нам сонгогчдын 3-9 хувийн санал авч байж суудал хуваарилалтад оролцох эрхтэй болох нь зөв гэж үзэж байжээ.
2. 1999 онд судлаач Н.Цолмонтуяа³⁶ УИХ-ын сонгуулийн хуулийг боловсронгуй болгоход пропорциональ системийн аль нэг хувилбарыг сонгуулийн хуульд тусгахын хамт сонгуулийн тойрогт улс төрийн намуудаас нэр дэвшигдэн өрсөлдөх боломжийг хангах нь зүйтэй” гэсэн санал дэвшүүлж байжээ.
3. 2005 онд НҮБХХ-ийн дэмжлэгтэйгээр УИХ сонгуулийн тогтолцооны олонх дийлэнх³⁷ болон хувь тэнцүүлэх³⁸ тогтолцооны үр өгөөжийг судалж, зөвлөмж боловсруулж УИХ-д танилцуулж байсан ч 2005 оны УИХСТХ-ийг батлахдаа уг судалгааг огт ашиглаагүй.
4. 2009 онд профессор Д.Ноолен³⁹ “Монгол Улс мажоритар сонгуулиас хуримтлуулсан туршлага дээр суурилан сонгуулийн системээс хүлээгдэх дараах үр дүнгийн талаар зөвшилцөх хэрэгтэй бөгөөд сонгуулийн системийн хувьд 50/50 хувийн харьцаатайгаар сонгуулийн мажоритар /FPTP/, пропорциональ тогтолцоог хослуулж хэрэглэх, пропорциональ тогтолцоондоо дөрвөн хувийн босгыг тавих нь оновчтой” гэж дүгнэсэн байдаг.
5. 2010 онд судлаач Бенжамин Рейли “УИХ-ын сонгуулийг холимог системээр зохион байгуулбал УИХ дахь эмэгтэйчүүдийн төлөөллийг нэмэгдүүлэх бүрэн боломжтой байна”. Үүнд УИХ-ын 26 тойрогт “нэг мандат, нэг суудал” зарчмаар 26-г нь сонгож, үлдсэн 50-ийг нь намуудын нэрээр авсан саналын хувиар бодож суудал хуваарилах хувилбар, эсвэл УИХ-ын сонгуулийг 76 тойрогт сонгогч нэг

³⁵ Ж.Бямбадорж. Сонгох эрх ба Монгол улсын сонгуулийн тогтолцоог шинэчлэх асуудал. Шинэ толь сэтгүүл.№28, 1998 он.

³⁶ Н.Цолмонтуяа. Сонгуулийн тогтолцоо, түүнийг боловсронгуй болгох асуудалд. Шинэ толь сэтгүүл.№25, 1999 он.

³⁷ УИХ-ын сонгуулийн олонх дийлэнхийн тогтолцоог боловсронгуй болгох нь. Бодлогын зөвлөмж, 2005 он;

³⁸ Монгол Улсад сонгуулийн хувь тэнцүүлсэн системийн аль хувилбар илүү тохиромжтой вэ? Бодлогын зөвлөмж. 2005 он

³⁹ Д.Ноолен. “Монгол Улсын сонгуулийн тогтолцооны шинэтгэл” бодлогын баримт бичиг. Фрейдрих Эбэрт Сан. 2009 он.

нам, нэг нэр дэвшигч /сонгосон намын нэр дэвшигч байх албагүй/-ийн төлөө санал өгнө. 50+1 хувийн санал авсан нэр дэвшигч шууд УИХ-д сонгогдож, үлдсэн суудлыг намын авсан саналаар хувь бодож хуваарилах боломжтой гэж зөвлөж байжээ.

6. 2019 онд Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтийн хүрээнд МАН, АН-ууд “Улсын Их хурлын сонгуулийг олонхын болон хувь тэнцүүлэх зарчмыг хослуулан явуулна. Сонгогч тойрогт нэр дэвшсэн болон намын жагсаалтад орсон нэр дэвшигчийн төлөө саналаа өгнө” гэсэн томъёоллоор хэлэлцэж байсан ч баталж чадаагүй юм. Харин Үндсэн хуулийн 21.4 зүйлд “Улсын Их Хурлын сонгуулийн журмыг хуулиар тогтооно. Улсын Их Хурлын ээлжит сонгууль явуулахын өмнөх нэг жилийн дотор Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хууль батлах, түүнд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахыг хориглоно”⁴⁰ гэж баталсан.

Дээрх судлаачдын санал, дүгнэлтээс харахад улс төрийн намыг төлөвшүүлэх, сонгогчдын оролцоо төлөөллийг нэмэгдүүлэх, бүс нутгийн онцлогийг харгалзан Монгол Улсын Их хурлын сонгуульд холимог, эсхүл хувь тэнцүүлэх тогтолцоог хэрэглэх нь зүйтэй гэсэн саналуудыг өгч байжээ. Гэвч өнөөдрийг хүртэлх хугацаанд сонгуулийн тогтолцоог сонгох нь эрх баригч намын улс төрийн шийдвэр байсаар ирсэн бөгөөд сонгогчдын оролцоо, төлөөллийг нэмэгдүүлэх, санал гээгдэхгүй байх боломж, улс төрийн санхүүжилтийг бодитойгоор бууруулах, улс төрийн намын институтчиллийг дэмжих зорилгоор “үндэсний зөвшилцөл” хийх, улс төрийн шинэ соёл тогтоох шаардлагатай болжээ.

Учир нь 1992 оноос хойших УИХ-ын сонгуулийн тогтолцооны өөрчлөлтүүдээс харахад цаашид олонх дийлэнхийн тогтолцоог үргэлжлүүлэн хэрэглэсээр байвал:

1. Давамгайлагч нэг намын систем тогтож, улс төрийн бусад нам хүчээр уусах, эсвэл тэдэнтэй хамтран ажиллах, олонх нь парламентын гадна үлдэж улс төрийн нөлөөллийн хувьд хүч муутай бүлэглэл төдийгөөр оршин тогтноход хүрэх юм. Энэ байдал нь нам, намын системийн институтчиллийг удаашруулна.
2. Сонгогчид бодлогыг бус, хүн харж сонголтоо хийнэ. Энэ тохиолдолд тойрогт хамгийн их хөрөнгө оруулалт хийсэн нэр дэвшигч ялалт байгуулсаар байх болно. Сонгуулийн үр дүнг мөнгө тодорхойлсоор байх болно.
3. УИХ-ын гишүүд сонгогчдодоо таалагдаж, улсын хөрөнгө оруулалт татсаар байх ба хөгжлийн бодлогыг үндэсний хэмжээнд төлөвлөх, зарцуулах боломжгүй болно.
4. Гадаадад амьдарч байгаа болон хуулиар эрхээ хасуулсан сонгогчдын бүртгэл нууц байгаа, залуу сонгогчдын оролцоо нэмэгдэхгүй байснаар сонгогчдын оролцоонд ахиц гарахгүй.
5. Сонгогчдын санал гээгдэж, зарим тохиолдолд УИХ-д “супер мажоритар” олонх буюу нэг нам хэт олон суудлыг авсаар байх болно.

⁴⁰ Монгол улсын Үндсэн хууль. 1992 он. (21.4 хэсгийг 2019 оны 11 дүгээр сарын 14-ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр өөрчлөн найруулсан) <https://www.legalinfo.mn/law/details/367>

Иймээс сонгуулийн тогтолцоог өөрчлөх талаар дараах бодлогын асуудлууд байгааг авч үзье. Үүнд:

1. Монгол Улсын сонгосон хүний эрхийг хүндэтгэсэн, чөлөөт, нээлттэй ардчилсан тогтолцоо нь ард түмэн засгийн эрхийг баталгаажуулах, тогтолцоогоо өөрчлөх шаардлага байнга тулгардаг. Иймд Үндсэн хуулиар олгогдсон эрх бидэнд байгаа нь сонгуулийн тогтолцоог өөрчлөх үндэслэл юм.
2. Олон намын тогтолцоо нь парламентын засаглалын үндэс. Монгол Улс парламентын засаглалтай улс орны хувьд нам, намын системийн төлөвшилд сонгуулийн тогтолцоо сөргөөр нөлөөлж байгаа учир сонгуулийн тогтолцоог өөрчлөх хэрэгтэй.
3. УИХ-ын сонгуулиудын дүнгээс харахад сонгогчдын оролцоо, төлөөлөл буурч байна. Сонгуулийн тогтолцоог өөрчлөх нь сонгогчдын оролцоо, төлөөллийг нэмэгдүүлэх, УИХ-ын легитим чанарыг нэмэгдүүлэхэд туслах юм.
4. УИХ-ын найман удаагийн сонгуулийн үр дүнд парламент дахь эмэгтэйчүүдийн төлөөлөл хангалттай өсөхгүй байна. 2011 онд баталсан УИХ-ын сонгуулийн хуульд эмэгтэй нэр дэвшигчдэд зориулсан 20 хувийн квотыг хэрэглэж байгаа ч олон улсын болон Азийн орнуудын дунджаас доогуур байсаар байна. Сонгуулийн олонх дийлэнхийн тогтолцооны хувьд УИХ дахь эмэгтэйчүүдийн дэмжлэг дээд хязгаартаа тулсан. Цаашид эмэгтэйчүүдийн төлөөллийг нэмэгдүүлэхийн тулд сонгуулийн тогтолцоог өөрчлөх хэрэгтэй.
5. Гадаадад ажиллаж, амьдарч буй иргэдийн сонгох эрхийг нээх хэрэгтэй. Учир нь тэдгээр иргэний Үндсэн хуулиар олгогдсон эрхээ эдлэх боломжийг олгохын тулд сонгуулийн тогтолцоог өөрчлөх хэрэгтэй байна.
6. Сонгуулийн санхүүжилтийг бууруулах нь улс төрийн өрсөлдөөнийг эрүүл, шударга болгоход түлхэц үзүүлэх бөгөөд сонгогчдын оролцоо, төлөөлөл, намын институтчиллийг дэмжих боломж юм.

Эцэст нь институтчилж амжаагүй улс төрийн намуудад олонх дийлэнхийн тогтолцоо нь хоёр намын системийг биш, харин нэг нам давамгайлсан намын системийг тогтоход нөлөөлжээ. Цаашид УИХ-ын сонгуулийн тогтолцоог сонгохдоо дараах зарчимд анхаарах хэрэгтэй. Үүнд, улс төрийн институтийн төлөвшил, сонгуулийн ил тод байдал, сонгогчдын оролцоог хангахыг чармайх хэрэгтэй.

Нэг. Институтийг төлөвшүүлэх

Намуудыг төлөвшүүлэх. Монгол Улсад улс төрийн намын төлөвшлийг дэмжсэн эрх зүйн шинэтгэл үгүйлэгдэж байна. Үүнд мэдээж Улс төрийн намын тухай хуулийг шинэчлэх, Улс төрийн санхүүжилтийн тухай хуулийг батлах, Сонгуулийн тогтолцооны шинэтгэлийг сонгуулийн хуулиудад хийх шаардлага байсаар байна.

Эмэгтэйчүүд, залуучуудын оролцоо, төлөөлөл. Монгол Улсад залуучууд, эмэгтэйчүүдийн улс төрийн оролцоо, төлөөллийг нэмэгдүүлэхийн тулд хуулийн аргаас гадна намуудын санаачилга хэрэгтэй байна. Хуулийн арга буюу эмэгтэйчүүдийн нэр дэвших квотыг 30 хувьд хүргэх, залуучуудын оролцоог дэмжсэн эрх зүйн санаачилга

гаргах, улс төрийн намууд санаачилгатай байж дотроо эмэгтэйчүүд, залуучуудыг дэмжих бодлого гаргах, хэрэгжүүлэх хэрэгтэй.

Хоёр. Ил тод байх

Шударгаар өрсөлдөх. Монгол Улсад хэдийгээр бүх нийтийн, тэгш, шударга, ардчилсан сонгууль болдог ч, эрх баригч ба сөрөг хүчний намууд, мөнгөтэй ба мөнгөгүй намууд, нэр дэвшигчид, монополийг дэмжсэн төрийн санхүүжилт, зуучийн үүргээ мартсан хэвлэл мэдээлэл зэрэг олон асуудал сонгуулийг шударга бус болгож байна. Иймд намын болон сонгуулийн эрх зүй нь шударга өрсөлдөөнийг дэмжсэн байхаар шинэчлэх, пропорциональ тогтолцоог нэвтрүүлэх шаардлагатай.

Санхүүжилтийг ил болгох. Монголын улс төрийг бохир болгож буй асуудлын нэг нь санхүүжилт, түүний ил тод байдлыг хангах асуудал. Өнгөрсөн 30 гаруй жилийн турш огт уг асуудлыг шийдвэрлээгүйгээс өнөөдөр сонгуулийг мөнгө тодорхойлдог болсон. Намууд санхүүжилтээ нуудаг, сонгогчид намууд, нэр дэвшигчдийн хайр халамжийг хүлээдэг болсон. Иймээс Улс төрийн санхүүжилтийн тухай хуулийг шинээр батлах, хэрэгжүүлэх, улс төрийн намын болон сонгуулийн хуулиудыг бага зардлаар өрсөлддөг байх үзэл баримтлалд нийцүүлж батлах шаардлагатай.

Ёс зүйтэй байх. Хуулийг сахин биелүүлдэг нам, улс төрч бол Монголын улс төрийн тулгамдсан асуудлын нэг бөгөөд энэ нь улс төрийн соёлын суурь асуудлын нэг. Цаашид улс төрийн намууд улс төрийн шинэ соёлын тээгч хариуцлагатай институт болж төлөвшихөөс нааш энэ асуудлыг шийдвэрлэхэд бэрх байна.

Гурав. Оролцоог хангах

Идэвхтэй оролцуулах. Сонгогчдын ирцийг нэмэгдүүлэх, гадаадад амьдарч буй сонгогчдын сонгох эрхийг хүндэтгэх, оролцох боломжоор хангах, сонгогчийн шилжилт хөдөлгөөнийг нээх, урьдчилж саналаа өгөх боломжоор хангах зэрэг асуудлууд байсаар байна.

Мэдээллээр хангах. Сонгуулийн үеэр нам, нэр дэвшигчдийн мэдээллийн үнэн бодит байдал, хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн үүрэг, Олон нийтийн радио, телевизийн үүрэг оролцоог нарийвчлан зохицуулах, сонгогчийн эрхийн хүндэтгэх, сонгох эрхийг хангахын тулд үнэн зөв, бодитой мэдээллээр хангахуйц зохицуулалтыг хийх шаардлага байсаар байна.

Дээрх сонгогчдын оролцоо, төлөөлөл, ил тод байдлыг хангахуйц арга нь сонгуулийн холимог тогтолцоо гэж үзэж байна. Иймээс цаашид Монгол Улс сонгуулийн холимог тогтолцоог тэр дундаа олонх дийлэнхийн хувилбарыг 50 хувь, хувь тэнцүүлсэн хувилбарыг 50 хувь байхаар сонгуулийн тогтолцооны шинэтгэл хийх хэрэгтэй. Энэ саналыг Монголд судалгаа хийсэн Д.Ноолон (ХБНГУ), Б.Рейли (Австрали) нар мөн санал болгосон байдаг.

50/50 хувь байх холимог сонгуулийн тогтолцоо нь дараах ач холбогдолтой. Үүнд:

1. Намууд бодлогын нам болж төлөвших,
2. Сонгогч дан ганц нэр дэвшигч бус, давхар намын бодлого, төлөвшилтийг харж саналаа өгөх,
3. Улс төрийн намын болон сонгуулийн санхүүжилтийг ил тод байдлыг хангах,
4. Улс төрийн намын болон сонгуулийн санхүүжилтийг бууруулах,
5. УИХ дахь эмэгтэйчүүдийн оролцоо, төлөөллийг нэмэгдүүлэх,
6. Сонгуулийн олонх дийлэнхийн болон хувь тэнцүүлэх тогтолцооны давуу болон сул талуудыг тэнцвэржүүлэх,
7. Сонгогчийн санал хүчтэй савлахгүй байх, УИХ дахь төлөөлөл тэнцвэртэй байх ач холбогдолтой.

Эцэст нь сонгосон сонгуулийн тогтолцоогоо тогтвортой хадгалах нь чухал юм.

ДҮГНЭЛТ.

Иймээс 1992 оноос хойших УИХ-ын сонгуулиудын нээлттэй өгөгдлийн сан, Монгол Улсын Үндсэн хууль, УИХ-ын сонгуулийн хуулиуд, ҮХЦ-ийн шийдвэр, намуудын байр суурь болон болон судалгааны бүтээл, зөвлөмжүүдийг судалж үзээд дараах дүгнэлтийг хийлээ.

Монгол Улс өнгөрсөн 30 жилийн хугацаанд УИХ-ын сонгуулийн хуулийг таван удаа, нэмэлтээр гурван удаа буюу нийт найман удаа сонгуулийн тогтолцоог өөрчилж иржээ. Энэ нь сонгуулийн тогтолцооны хувьд тогтворгүй байна гэж үзэж байна. Мөн УИХ-ын сонгуулийн тогтолцоог эрх баригч нам сонгууль дөхсөн үед өөрчилдөг ажээ.

Монгол Улс 1990 оноос хойш УИХ-ын сонгуулийг сонгуулийн олонх дийлэнхийн тогтолцоогоор зохион байгуулж иржээ. Хэдийгээр 2012 оны УИХ-ын сонгуульд холимог тогтолцоог хэрэглэсэн ч хувь тэнцүүлэх тогтолцооны давуу талыг илрүүлэх боломжгүйгээр хэрэглэжээ.

Сонгуулийн тогтолцооны өөрчлөлтөөс үүдэлтэй сонгогчдын оролцоо, төлөөлөл буурч, сонгуулийн зардал тогтмол өсөж иржээ. Мөн сонгогчдын болон улс төрийн намын хөгжлийн хандлагад ахиц гарсангүй. Харин ч сонгогчид санаа худалддаг, бодлого биш, хүн харж сонголт хийдэг, мөнгөтэй нам, нэр дэвшигч ялалт байгуулдаг болсноор нэг нам давамгайлсан намын систем тогтжээ.

Цаашид Монгол Улсын хүний эрхийг хүндэтгэсэн, чөлөөт, нээлттэй ардчилсан тогтолцоотой парламентын засаглалтай улс орны хувьд нам, намын системийн төлөвшилд эергээр нөлөөлөхүйц, сонгогчдын оролцоо, төлөөллийг нэмэгдүүлэх, УИХ-ын легитим чанарыг нэмэгдүүлэх, гадаадад амьдарч буй иргэдийн сонгох эрхийг нээх сонгуулийн тогтолцоог сонгох шаардлагатай тулгарчээ.

Сонгуулийн тохиромжтой тогтолцоо нь холимог тогтолцоо гэж үзэж байна. Учир нь Монгол Улс өргөн уудам газар нутагтай, цөөн сонгогчтой, олон намын тогтолцоотой, хүний эрхийг дээдэлсэн улс юм. 50/50 харьцаатай холимог тогтолцоо нь олонх дийлэнхийн болон хувь тэнцүүлэх тогтолцооны давуу болон сул талуудыг тэнцвэржүүлэх ач холбогдолтой. Сонгуулийн хувь тэнцүүлэх хэсэгт УИХ-д суудал хуваарилах босгыг дөрвөн хувь байхаар тусгах нь оновчтой гэж үзэж байна.

УИХ-ЫН
СУДАЛГААНЫ САН

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

1. Монгол Улсад хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр. 2003 он.
<https://www.legalinfo.mn/annex/details/3225?lawid=6265>
2. Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн дүн (1992-2016) СЕХ. Улаанбаатар.,2017 он.
3. Монгол Улсын их хурлын сонгуулийн тухай хууль. 1992 он. <https://www.gec.gov.mn/>
4. Монгол Улсын их хурлын сонгуулийн тухай хууль. 2005 он. <https://www.gec.gov.mn/>
5. Монгол Улсын их хурлын сонгуулийн тухай хууль. 2011 он.
<https://www.legalinfo.mn/law/details/351>
6. Сонгуулийн тухай хууль. 2015 он. <https://www.legalinfo.mn/law/details/12178>
7. Монгол Улсын их хурлын сонгуулийн тухай хууль. 2019 он.
<https://www.legalinfo.mn/law/details/14869>
8. Монгол Улсын Үндсэн Хууль. <https://www.legalinfo.mn/law/details/367>
9. Монголын улс төрийн намын тухай хууль. 2005 он.
<https://www.legalinfo.mn/law/details/508>
10. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн 05 дугаар тогтоол.
<https://www.legalinfo.mn/law/details/11847?lawid=11847>
11. Б.Рейли. Монгол улсын сонгуулийн тогтолцооны шинэчлэл, тогтолцооны хувилбарууд. Монгол улс. НҮБХХ. 2010 он.
12. Д.Ноолон. “Монгол Улсын сонгуулийн тогтолцооны шинэтгэл” Бодлогын баримт бичиг. Фрейдрих Эбэрт Сан. 2009 он.
13. Ж.Бямбадорж. Сонгох эрх ба Монгол улсын сонгуулийн тогтолцоог шинэчлэх асуудал. Шинэ толь сэтгүүл.№28, 1998 он.
14. Залуучуудын санал бодлын судалгаа. ОУБНХ. Улаанбаатар 2020 он.
https://www.iri.org/sites/default/files/mongolia_ned_youth_poll_2020_-_public_deck_mongolian_final.pdf
15. Монгол дахь ардчиллын хөгжил, бэхжилт, асуудал, сорилт (1990-2019). Конрад Аденауэр сан. УБ.,2019.
16. Монгол улсад сонгуулийн хувь тэнцүүлсэн системийн аль хувилбар илүү тохиромжтой вэ? Бодлогын зөвлөмж.2005 он
17. УИХ-ын сонгуулийн олонх дийлэнхийн тогтолцоог боловсронгуй болгох нь. Бодлогын зөвлөмж, 2005 он
18. Монголын намын системийн институтчлэл. Дефакто институт, КАС. Улаанбаатар 2020. http://defacto.mn/wp-content/uploads/2020/09/instuchlel_tailanB5_ok%D0%9501.pdf
19. Н.Цолмонтуяа. Сонгуулийн тогтолцоо, түүнийг боловсронгуй болгох асуудал. Шинэ толь сэтгүүл.№25, 1999 он.

20. Сонгуулийн дараах олон нийтийн санал бодлын тандалтын судалгаа. 2016 оны 8 сарын 16-26. https://www.iri.org/sites/default/files/wysiwyg/iri_mongolia_poll_-_august_2016_-_public_deck_mon.pdf
21. ТАНИЛЦ: 1992-2016 он хүртэл УИХ-ын сонгуулийн тойрог хуваалт ба үр дүн <https://ikon.mn/n/1ra9>
22. УИХ-д сонгогдсон 75 гишүүн бусад нэр дэвшигчээс 3,6 дахин их мөнгийг зарцуулжээ. <https://ikon.mn/n/1zux>
23. Улс төрийн намуудын төлөвшил, өнөөгийн нөхцөл байдал. Судалгааны тайлан. Монголын дипломатын академи. Улаанбаатар. 2019 он. <http://mirim.mn/wp-content/uploads/2020/02/Songuuli-Sudalgaanii-tailan-2019.pdf>
24. Улсын Их хурлын сонгуулийн санал хураалтын дүн шинжилгээ. YCX. 2016 он. <http://1212.mn/>
25. Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал. 1948 он. <https://www.legalinfo.mn/law/details/1271>
26. Монгол Улсын Их хурлын 2020 оны ээлжит сонгуульд оролцсон нам, эвслийн зардлын тайлан. YAG. Монгол Улс. 2020 он. <https://audit.mn/?p=9633>
27. Орон нутгийн сонгуульд нэр дэвшигчдийн зардлын дээд хэмжээг тогтоолоо <https://ikon.mn/n/1xd5>
28. Сонгуулийн санхүүжилтийн үнэлгээний судалгаа. 2007 он. <https://www.sanal.mn/story/71/2008-05-27>
29. Сонгуулийн санхүүжилт: асуудал ба шийдэл судалгаа. СБТ. 2015 он. <https://www.iaac.mn/>
30. 2016 оны УИХ-ын сонгуулийн санхүүжилтийн мониторинг. ННФ. 2016 он. <https://sanal.mn/story/1050/2017-02-03>
31. Монгол Улсын Их хурлын 2020 оны ээлжит сонгуульд нэр дэвшигчдийн сонгуулийн зардлын тайлан. <https://audit.mn/?p=7174> YAG. 2020 он.
32. Монгол Улсын Их хурлын 2020 оны ээлжит сонгуульд оролцсон нам, эвслийн сонгуулийн зардлын тайлан YAG. 2020 он <https://audit.mn/?p=9633>
33. Donald L. Horowitz. Electoral systems and their goals: a primer for decision-makers. 2003 <https://aceproject.org/ero-en/topics/electoral-systems/E6ElectoralSystemsHorowitz.pdf>
34. Duverger's law. Oxford reference. <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803095737871>
35. Election. Britannica encyclopaedia. <https://www.britannica.com/topic/election-political-science>
36. Electoral system (ACE project) <https://aceproject.org/ace-en/topics/es/esd/esd01/esd01c/default>
37. Electoral system. ACE project <https://aceproject.org/ace-en/topics/es/esd/default>

38. Electoral system. Britannica encyclopaedia. <https://www.britannica.com/topic/electoral-system>
39. Electoral system. Britannica encyclopaedia. <https://www.britannica.com/topic/electoral-system>
40. Josep M. Colomer. *It's parties that choose electoral systems (or Duverger's Laws Upside Down)* <https://econ-papers.upf.edu/papers/812.pdf>
41. Pavel Maskarinec. *The 2016 Electoral Reform in Mongolia: From Mixed System and Multiparty Competition to FPTP and One-Party Dominance*. *Journal of Asian and African Studies*. 2018, Vol. 53(4) 511–531
42. Sumati Luvsandendev, (2018) *Voters 'voices II*. Ulaanbaatar. 25p.